

By, marsk og gæst

By, marsk og geest 21

Kulturhistorisk årbog for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget
2009

Redaktion: Mette Højmark Søvsø (ansv.), Kirstin Eliassen,
Susanne Benthien, Claus Feveile, Lars Hammer og Søren Mulvad

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

©: 2009 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prentet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 978-87-89827-19-3
ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1811. Om dette kort,
se "By, marsk og geest 13" 2001, s. 37-50.

Illustration på forsiden: Rudeglas fra renæssancen, se s. 57 og 60.

Illustrationer på bagsiden: Prøvesmagning af Hjem IS, se s. 97. Uroksekranie, se s. 6.
Stridsøkse fra enkeltgravstid, se s. 22.

Indhold

Claus Feveile & Kim Aaris-Sørensen	
Uroksekraniumet fra stemmeværket ved Tved Å/Høllet bæk	
– et sjældent zoologisk fund fra Sydvestjylland	5
<i>An auroch cranium from a dam on the river Tved/ Høllet stream</i>	
– a rare zoological find from southwestern Jutland	9
Steen Frydenlund Jensen	
Fladmarksgrave fra høj og flad mark – tre enkeltgravstidsgrave fra Krogsgård	10
<i>Flat field graves from mounds and open fields. Three Single grave culture burials</i>	
<i>from Krogsgård</i>	20
Palle Siemen	
En overraskende gave fra Brokær	22
<i>A surprising present from Brokær</i>	32
Claus Feveile og Mette Højmark Søvsø	
Vikingetidsgravpladsen ved Hunderup	
– 15 jordfæstegrave omkring en storstensgrav fra stenalderen	33
<i>A Viking period burial ground near Hunderup</i>	
– 15 inhumations from around a Stone Age megalithic grave	47
Jens N. Nielsen	
Ruder i Ribe i renæssancen	49
<i>Renaissance glass panes from Ribe</i>	63
Louise Nyholm Kallestrup	
”Svoren til Ild og Brand for hendes Trolddomsgerninger”	64
<i>”Cursed to burning at the stake for her witchcraft”</i>	72
Børge Kjeldsen	
Vestjyske bindebrev	74
<i>Binding letters from Western Jutland</i>	82
Mette Slyngborg	
Hjem IS – en kulturhistorisk undersøgelse	83
<i>Hjem IS – an investigation of its cultural history</i>	99

”Svoren til Ild og Brand for hendes Trolddoms-gerninger”

– glimt af en svunden forestillingsverden i trolddomsprocesserne i Ribe i begyndelsen af det 17. århundrede

Af Louise Nyholm Kallestrup

I løbet af det 16. og 17. århundrede blev omkring 2000 mennesker anklaget for trolddom i Danmark. Heraf endte omtrent halvdelen deres liv på bålet. Forinden havde de gennemgået en udmattende retssag og ofte gentagne forhør under tortur. I Ribe blev 15 personer anklaget i perioden 1610-1652, og kun de fire blev frikendt. Ribe kan derfor med rette betegnes som et af Danmarks trolddoms-hotspots. Det er med til at gøre Ribe-processerne unikke, at de dømte troldfolks bekendelser er bevaret i flere af processerne. Hvor troldkonen af sine naboer var blevet beskyldt for at forvolde skade på folk og fæ, så repræsenterede bekendelserne en forestillingsverden, hvor troldkonens forbrydelse først og fremmest var begået mod Gud. To forståelser af trolddom, en teologisk og en folkelig, mødte altså hinanden i bekendelsen.

For os mennesker i det 21. århundrede kan det forekomme uforståeligt, at folk i 1600-tallet blev brændt levende på bålet, fordi nogen mente de måtte være troldfolk. For at kunne forstå trolddomsprocesserne, så er det nødvendigt at forstå motiverne for trolddomsforfølgelsen. Hvad havde troldkonen gjort, som var så skrækkeligt, at hun skulle lide den pinefulde død på bålet?

Trolddom var med et retshistorisk udtryk en *crimen mixti fori*. Det betød, at det var at betragte som en forbrydelse, der både kunne straffes af den verdslige øvrighed og af kirken. For kirken var trolddom en alvorlig synd. For den verdslige øvrighed var trolddom lig med skade på folk, fæ eller gods. Det gav anledning til spændinger mellem kirken og verdslige myndigheder flere steder i Europa, når kirkelige og verdslige myndigheder ikke var enige om, hvorledes forseelsen skulle retsforfølges¹. I Danmark tilfaldt jurisdiktionen efter Reformationen alene de verdslige domstole, i øverste instans kongen selv. I de danske trolddomsprocesser kan trolddomsforseelsens tvetydige karakter alligevel aflæses i procesdokumenterne. Det gør sig især gældende i de processer, hvor troldfolkernes bekendelser (tilståelser fremkommet under tortur) er refereret. Det er hensigten med denne lille artikel at præsentere, hvorledes Ribes trolddomsprocesser er særligt anvendelige til studiet af denne *crimen mixti fori*.

I Danmark var trolddom med den lutherske reformation i 1536 blevet en forbrydelse, som kun kunne rejses ved de verdslige domstole. Reformationen havde sat kirkelovene ud af kraft, og eneste gældende lov om trolddom var nu Jyske Lov. Jyske Lov definerede trolddom som dét at forvolde skade på (forgøre) sine medmennesker, deres husdyr eller gods². Hverken det religiøse aspekt eller den gavnlige magi, dvs. de ritualer, der havde til hensigt at hæve forgørelser, helbrede sygdom eller sikre høsten, var omfattet af loven. Gennem det 16. århundrede argumenterede danske teologer som Peder Palladius (d. 1560), Hans Tausen (d. 1561) og Niels Hemmingsen (d. 1600) for, at også den gavnlige magi skulle kriminaliseres. Det blev en realitet i 1617, hvor Christian IV udsendte den store forordning om troldfolk og deres medvider³.

De bevarede danske trolddomsprocesser er efterhånden kendt. Der er spor efter enkelte processer i senmiddelalderen, men først fra slutningen af det 16. århundrede er der bevaret så stort et kildemateriale, at man kan danne sig et indtryk af forfølgelsernes omfang. Omtrent 1000 trolddomsprocesser blev ført på de danske tingsteder efter Reformationen, heraf blev halvdelen af de anklagede brændt på bålet⁴. Ribe er med rette karakteriseret som et af Danmarks trolddoms-hotspots. Her kendes trolddomsprocesser allerede fra det 16. århundredes sidste tredjedel, men ellers

Fig. 1. Pagten med djævelen. Dette træsnit er en del af en serie, der viser troldfolkene, som indgår pagten med djævelen. På dette træsnit bespottes troldfolkene korsset ved at trampe på det. Forinden har de afsvoret deres hellige dåb og ladet sig indskrive i Djæveles sorte bog. Efter Broder Francesco Maria Guazzo 1608.

The pact with the devil. This woodcut is a part of a series showing bewitched people making a pact with the devil himself. On this particular woodcut, the bewitched stamp on a cross as a blasphemous act against God. This followed a previous act of renouncing their Holy Baptism and been inscribed in the devils black book.

falder de i klynger i 1610erne, 1620 og 1640erne indtil den sidste førtes i 1652. Af Ribes 15 trolddomssigtede fra det 17. århundrede endte de 12 med at blive dømt. Den realitet, at troldfolk kunne brændes på bålet, har altså været en del af ripensernes bevidsthed i mere end et halvt århundrede⁵. Navnlig den kendte Maren Splids' sag er fremhævet⁶. Maren Splids blev i 1641 henrettet for trolddom efter en lang og pinsom rettergang. I første omgang var Maren blevet frikendt, men sagen tog en alvorlig drejning, og hun blev senere henrettet efter at kong Christian IV egenhændigt havde taget del i processen. Maren Splids er formentlig det tydeligste eksempel på, at kivismål kunne have dramatiske konsekvenser i datidens samfund. De socio-økonomiske aspekter ved Ribes trolddomsprocesser er behandlet så udmærket andetsteds, og denne lille artikel skal i stedet demonstrere, hvorledes Ribes trolddomsprocesser i kraft af, at de er så veldokumenterede, er særligt anvendelige til at vise, at trolddomsforbrydelsen også i Danmark var en *crimen mixti fori*.

De følgende sider ses nærmere på, hvad processerne kan fortælle os om ripensernes forestillinger

om trolddom ved at fokusere skarpere på anklagerne. Hvad indeholdt en trolddomsanklage, hvad beskyldte man hinanden for? Herefter holdes anklagerne op mod troldkonens bekendelse. Det er ikke intentionen at give et fuldstændigt billede af Ribes processer, men i stedet via en håndfuld processer at demonstrere, hvorledes materialet rummer et vigtigt potentiale til videre undersøgelser af verdslige og religiøse forståelser af trolddom i Danmark. De ripensiske processer er unikke, idet vi i flere tilfælde er i besiddelse af den dømtes bekendelse afgivet under tortur; noget som ellers ofte savnes i det danske materiale. Bekendelserne er interessante, da de illustrerer et tydeligt skel mellem de folk, der angav anklagen, og de folk som næsten i bogstavelig forstand trak tilståelsen ud af den efterhånden desperate troldkone⁷. Bekendelserne var altid fremkommet under tortur, kaldet det pinlige forhør. Ifølge Københavnske Reces artikel 17 måtte ingen person udsættes for det pinlige forhør, førend vedkommende var kendt skyldig. Man kan sige, at det skabte et modsætningsforhold mellem rettergang og bekendelse, for hvad skulle en tilståelse dog tjene til, hvis den ikke havde nogen betydning for sagens udfald? Netop denne del af en trolddomsproces er vel nok det, der bedst afspejler den forskel, der er fra nutidens retspraksis til det 17. århundredes rettergang i trolddomsprocesser. Selvom dommeren var verdslig, så var den øverste dommer Gud. Og det var af hensyn til forholdet til Ham, at den dømte skulle på pinebænken. Det skal jeg vende tilbage til nedenfor.

I praksis blev den dømte umiddelbart efter at være fundet skyldig overført til pinebænken. Her blev de pinlige forhør ofte gentaget over flere dage og sommetider med fatale følger. Det var tilfældet med den dømte Birthe Olufsdatter fra Ribe, som døde under torturen efter at have afgivet sin bekendelse i 1620. Birthe Olufsdatters lig blev efterfølgende brændt på bålet⁸. Under hele torturen var en præst til stede, og han bad for den dømte og sørgede for, at de rette spørgsmål blev stillet.

Beskyldninger om trolddom

Det var ikke alene i processen mod Maren Splids, at de sociale relationer spillede en afgørende rolle for Ribes trolddomsmistænkte. Flere af de dømte

Fig. 2. Troldfolkene blev bundet fast til en stige og væltet ind flammerne. I modsætning til dette hollandske stik, hvor henrettelsen af Anneken Hendriks fandt sted på byens torv, så blev de danske troldfolk brændt på galgebakkerne udenfor byen. Stik af Jan Luyken, gengivet i *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*.

The bewitched were fastened to a stake and thrown into the flames. In contrast to this Dutch engraving, where the execution of witch Anneken Hendriks takes place on the town square, Danish victims were burnt at the stake on the gallows, located outside of the towns.

fra 1610-20 var ligeledes involverede i kivismål med deres anklagere eller blev på anden måde oplevet som en belastning for deres medborgere. I perioden 1610-14 førtes i alt syv trolddomsprocesser, de to var dog udlæggelsessager, dvs. ikke fuldgyldige processer. Den første, der stod for skud, var enken Ingeborg Harchis⁹. Ingeborg havde ry for at kunne trolddom og havde tidligere været mistænkt for trolddom, da hun i 1577 og 1578 var blevet udlagt af en dømt troldkone. Begge gange havde Ingeborg dog klareret frisag. Processen mod Ingeborg i 1610 blev indledt med en beskyldning fra en anden af byens kvinder om, at både Ingeborg og hendes datter var troldkoner. Hertil vidnede en dreng, Peder Hansen, at Ingeborgs datter Bodild Harchisdatter havde lovet ham ondt efter, at han en aften havde mødt hende og nægtet at fortælle hende, hvor han var på vej hen. Efter truslen om ondt havde drengen ligget syg og ubevægelig i sin seng. Flere vidnede nu om, at sygdom og ulykker var indtruffet efter Ingeborg havde lovet dem ondt. Nogle episoder kunne føres et stykke tilbage i tid, en enkelt helt til 1584.

Ingeborg lovede alt sit gods til hovedmanden i sagen Mads Aschou, hvis blot han lod hende gå – et sådant forsøg på bestikkelse blev almindeligvis anset for at være en indrømmelse af skyld, og Ingeborg blev brændt på bålet den 28. august 1610.

Under det pinlige forhør havde Ingeborg udlagt flere kvinder for trolddom. Den ene var datteren Bodild. Sagen mod Bodild Harchisdatter viste sig at blive en retshistorisk kompliceret affære, som allerede er beskrevet andetsteds¹⁰. Her skal i stedet fremhæves nogle af de gerninger Bodild blev beskyldt for. I første omgang klarede Bodild frisag, men i 1614 blev hun atter anklaget for trolddom. Anklageren var atter Mads Aschou, dvs. hovedmanden bag Ingeborg Harchis' proces. En række vidner afgav forklaring, og igen berettede de om konflikter af den ene eller anden art mellem vidne og sigtede. Konflikterne var verbale, ofte af hånlige karakter, som da Jens Adsersen havde sagt til Bodild, at det var bedst, om hun endte på bålet som sin mor. Bodild havde herefter ”givet ham ord” og Jens Adsersen havde nu fået ondt i sin arm. At Bodild ikke var vellidt i lokalsamfundet fremgår tydeligt af vidnernes udsagn. Ifølge Thomas Niensens forklaring, kunne Bodilds blotte tilstedeværelse medføre ulykker, for hver gang hun havde været i hans og hustruens hus, var en ulykke bagefter indtruffet. At en mand som Mads Aschou synes at have arbejdet ihærdigt for at få både Bodild og moderen Ingeborg dømt, ændrer ikke på, at den ripensiske trolddomsdiskurs lignede det generelle danske billede. Troldfolkene lovede ondt og skadede derved folk, fæ eller gods.

I processen mod Anna Lourups, en fattig halvgal kvinde, som den vel nok ligeså gale Oluf Klokke fik på bålet i 1613, var vidneudsagnene af samme karakter¹¹. Uanset om anklagerne var sande eller ej – om det var 2 eller 20 køer som døde – så afspejler vidneudsagnene en forestilling om, hvad folk i det 17. århundrede mente, at troldfolk var i stand til. Oluf Klokke, som af flere omgange gjorde sig skidt bemærket i det ripensiske lokalsamfund, søgte formentlig at fjerne opmærksomheden fra sig selv, da han i 1613 anklagede Anna Lourups. Anklagen lød på, at Anna i 1611 at have lovet ham ondt, efter han havde nægtet hende noget bly. Det havde nogen tid efter gjort

ham så ”godt som afsindig, og [han] ville tage livet af sig”¹². Oluf Klokker beskyldte desuden Anna Lourups for nogle uger inden sigtelsen, at været kommet ind i hans hus og bedt ham om noget. Da han ikke hørte hvad, og havde bedt hende gentage, havde Anna nægtet. Hun var nu løbet ud af huset og havde ved den lejlighed lovet ham ondt – så meget havde Oluf Klokker altså hørt.

Trolddom var ikke blot en forklaring på ulykker og pludselig sygdom, det kunne ligeledes tjene til en retfærdiggørelse af, at man havde behandlet andre dårligt. Anna Lourups var givetvis en belastning for en række af Ribes indbyggere, det ses tydeligt af de mange vidneudsagn, som alle indeholder en slet skjult irritation over Anna Lourups tilstedeværelse i byen. Et vidne, Simon Aarups kone var blevet opsøgt af Anna Lourups, der ønskede mad og øl. Simons kone havde nægtet, og Anna havde forladt stedet i vrede. Et par dage senere var hun vendt tilbage og havde sagt ”sidst jeg var her, fik jeg intet, nu skal I give mig noget”¹³. Men Simon havde afslået og sagt, at hans kone ikke var hjemme. Det havde fået Anna Lourups til gøre sig ”som hun var halvgalen, begyndte at riime, lod sig falde Korsviis ned paa Jorden”¹⁴. Efter dette var Simons kone blevet ”sandseløs og sælsom” i tre uger. Vidneudsagnene viser, hvordan folk blev bange for dem, som man afslog at hjælpe. Kom de bagefter til en uden at gøre deres ærinde klart eller uden at ville tale, gav det anledning til mistanke. Jesper Sørensen Guldsmed fortalte, at Anna Lourups var kommet til dem for at få gær til øl, men de havde afslået, da de selv skulle bruge gæren. Det havde fået Anna Lourups til at love, at de ikke selv skulle få gavn af deres ølbrygning, noget som også gik i opfyldelse. Da Anna tilmed næste morgen kom og ledte efter en høne i Jesper Guldsmeds bryghus, forstærkede det blot mistanken om, at den ørepine og tunghørhed, som Jesper Guldsmeds hustru led af, måtte være foranlediget af Anna.

De ripensiske trolddomsprocesser afspejler den generelle tendens i de danske trolddomsforfølgelser, nemlig at troldfolkene blev brugt som forklaring på ulykker og sygdom. Den mistænkte havde forinden været i konflikt med den skadelidte, og der var sagt ”onde ord” eller truet med at ondt ville ske. Beskyldningerne om trolddom henviste til

konkrete episoder, nogle havde fundet sted år tidligere, eller de var mere generelle om den mistænkte trolddomsrygte. Hemmelige og anderledes handlinger, mumlen eller det at opholde sig et sted uden umiddelbar grund, gav anledning til mistænkelighed. Trolddom var i ripensernes øjne synonymt med at forvolde skade. Personer, som praktiserede den gode magi, bevægede sig konstant på kanten. Det afspejles af sagen mod Birthe Olufsdatter, som ligesom Anna Lourups blev anklaget af Oluf Andersen Klokker¹⁵. Birthe blev i 1620 anklaget af Oluf Klokker for at have været i hans hus og ”altid siden haver det [Olufs] arme Barn været vanføer, og ligesom det var afsindig”. En række vidner kunne bekræfte, at Birthe var berygtet for at forvolde skade, men også at hun kunne hæve forgørelser. Hans Povelsen Smed anklagede Birthe for at have gjort ham vanvittig, og han havde krævet, at Birthe hævdede forgørelsen. Ret beset var det Birthes datter Bodild, der havde lovet Hans Smed ondt, men Bodild havde forsikret Hans Smed, at hvis ikke hun selv sørgede for ondt kom over ham, så gjorde en anden. Samme aften var Hans Smed taget til bryllup hos Jakob Orris, og her var han blevet så afsindig, at der skulle 4-5 mand til at holde ham. Hans Smed meldte intet om, hvor meget brændevin, han den aften havde indtaget, derimod var han overbevist om, at Birthe Olufsdatter måtte have forgjort ham. Næsten morgen var han igen sig selv, og en flok koner var nu gået til Birthe Olufsdatter og havde truet med at få hende kastet på bålet, hvis ikke hun helbredte Hans Smed. Birthe havde nu læst over Hans Smed og bagefter havde han fået det bedre.

Kun i enkelte tilfælde berettes det, at den sigtede havde ry for at helbrede eller som i tilfældet med Birthe Olufsdatters at udøve modtrolddom. Det er karakteristisk, at når folk vidnede om helbredende magi, berettede de om det aktuelle ritual, eksempelvis at vedkommende signede og gjorde korsets tegn over den syge. Vidneudsagnene om skadevoldende trolddom indeholdt sjældent beskrivelser af et ritual. Almindeligvis havde den mistænkte troldkone opført sig mistænkeligt og truet med ondt, hvorefter ulykker eller pludselig sygdom var opstået. På baggrund af beskyldninger og anklager fremstår den skadevoldende trolddom verbal og mindre rituel. Det tager dog en dramatisk drejning

Fig. 3. Bykort over Ribe. To af de anklagede kvinder, der nævnes i artiklen boede i byen. Anna Lourups bopæl på hjørnet af Grønnegade and Bredeslippe (A). Karen Roed boede i Korsbrødregade (B). Oplysninger efter Johansen 1991.

Town map of Ribe. Two of the accused women named in the article lived in the town. Anne Lourups lived on the corner of Grønnegade and Bredeslippe (A). Karen Roed lived on Korsbrødregade (B).

i troldfolkenes bekendelser og herom skal den afsluttende del af denne artikel handle.

Troldfolkenes bekendelser

En trolddomsproces forløb over flere tingdage, og involverede én eller flere anklager og hertil en række vidneudsagn. Blev den sigtede fundet skyldig, ventede det pinlige forhør. Når kalundborgske reces fra 1576 foreskrev, at ingen måtte afhøres pint førend vedkommende var dømt, var det hensigten, at ingen skulle kunne dømmes på grundlag af falske tilståelser presset ud af dem under torturen. Når troldkvinden var fundet skyldig, blev hun umiddelbart efter overgivet til det pinlige forhør. Det var her formålet at få hende til at bekende *alle* sine ugeringer og eventuelle medsammensvorne. Det er i denne del af processen, at trolddomsfor-

byrdelsens religiøse aspekt træder frem. Bekendelser fremkom under tortur, og ligesom det er tilfældet i de italienske inkvisitionsforhør, må den afhørte ofte have været desperat og søgt at svare tilfredsstillende på de stillede spørgsmål. I de italienske inkvisitionsprotokoller kan denne desperation aflæses direkte, idet protokollerne er afskrifter af både spørgsmål og svar, nedfældet mens forhøret stod på. I de danske processer udebliver dialogen. Et eksempel kan gives fra Anna Lourups bekendelse: ”Desligeste bekiendte Anna Lourups, at hun ved hendes Dreng Ravn forgjorde Hans Jensen i Rourup hans hest og en Koe, for han pløiede hendes Gris ihjel”¹⁶.

I det danske materiale mangler vi altså udsagnene fra forhørslederen. Og derfor må spørgsmålene så vidt muligt afkodes via af den dømtes svar.

Bekendelserne bliver på den måde en kompliceret blanding af teologiske og folkelige forestillinger om trolddom. Det teologiske argument for at fordømme troldfolk var ideen om pagten med djævelen. Djævelen, den onde selv, ønskede intet andet end at omstyrte det kristne samfund, og han var konstant på jagt efter nye kampfæller til sit opgør med Gud. Det er vigtigt at holde sig for øje, at de danske teologer som Peder Palladius, Hans Tausen og senere Niels Hemmingsen delte denne teologiske forestilling om troldfolkene som djævelens lakajer. Via denne dæmoniserede karakteristik af troldfolkene legitimeredes forfølgelsen og den brutale henrettelsesmetode, som det også i datidens øjne var at blive brændt levende på bålet. I troldfolkernes bekendelser er det i særlig grad bekendelsen til djævelen, der understregede, hvorledes forseelsen nu var gået fra en verdslig forbrydelse, hvor den forvoldte skade stod i centrum, til at være en religiøs forbrydelse, hvor det – i hvert fald officielt – handlede om at redde, hvad reddes kunne af troldkones sjæl. Det er vigtigt at bemærke, at da bekendelserne fremkom, mens den dømte var på pinebænken, kan det ikke sidestilles med den dømtes egen fremstilling af de faktiske hændelser. Det psykiske pres i situationen kan næppe overvurderes. Af samme årsag er det vigtigt at gøre sig klart, at bekendelsen kun i meget ringe grad, hvis nogen, afspejler den dømtes egne oplevelser og sågar forestillinger. Det er og bliver udsagn afgivet i desperation og i et håb om, at de afkortede det pinsomme forhør. Med det i baghovedet kan bekendelserne anvendes til at aflæse nogle af de forestillinger, der må have præget de deltagende dommere og præster.

Det vigtigste teologiske argument for fordømmelsen af trolddom var troldkonens frafald fra Gud, hendes apostasi. I bekendelserne udgør beskrivelsen af afsværgelsen af Gud og den efterfølgende bekendelse til djævelen sædvanligvis den første del af bekendelsen. I processen mod Karen Roeds, som blev dømt for trolddom af Ribe Rådstueret i 1620, forklarede Karen, at hun havde lært trolddom af en mand ved navn Hans Frandsen på et tidspunkt, hvor hendes egen mand var "afsindig og syg"¹⁷. Karen afsvor sin dåb og Gud i et lille kammer i huset en dag, hvor Hans Frandsen var på besøg. Mere almindeligt var det, at troldkonen

havde afsvoret Gud i eller ved en kirke. Anna Lourups påstod, at hun havde afsvoret Gud i Skats (Skast?) kirke på Voldborg (Valborgs) Dag, og Bodild Harchisdatter havde gjort det på Skt. Peders Kirkegård. Også Anna og Bodild havde en trolddoms-læremester, Bodild havde lært fra sin mor Ingeborg Harchis og Anna havde stået i lære hos en kvinde fra Nourup. Symbolikken er ikke til at tage fejl af, når troldkonen afsvor Gud i hans eget hus og i stedet bekendte sig til djævelen.

Den teologiske forestilling om, at djævelen assisterer troldkonen med hendes forgørelser, har fundet sine egen lokale variation i de danske processer. I middelalderen havde den indflydelsesrige dogmatiker og teolog Skt. Thomas Aquinas (d. 1274) præciseret, at det var djævelen, som gjorde magiske ritualer (herunder trolddom) virksomme. Troldfolkene indgik en pagt med djævelen mod, at han tilførte kraft til deres ritualer. Men djævelen var ikke mere gavmild, end at han ville have noget i bytte. Han krævede troldfolkernes sjæl. I de bekendelser, som vi finder i de danske processer, har troldfolkene deres egen hjælpedjævel, i processerne kaldet "dreng". De havde navne, og ved afsværgelsen af dåben blev troldkonen trolovet med sin "dreng". Anna Lourups "dreng" hed Ravn, Bodild Harchisdatters hed Dværg og Karen Roeds hed Svarting. Disse hjælpedjævle udførte troldkonnernes beskidte arbejde. Da Anna Lourups havde medvirket ved forgørelsen af Jesper Guldsmed og dennes hustru, var det således Ravn, der sammen med en anden troldkvindes hjælpedjævel havde fundet de pinde, der var brugt i forgørelsen¹⁸. Hjælpedjævlene kunne vise sig i forskellige skikkelser, ofte var det et dyr, men det kunne også være som en smuk ung mand¹⁹.

Troldfolkene havde næppe gjort sig mange overvejelser om de praktiske omstændigheder ved deres trolddom og det er muligt at spore, hvorledes troldfolkene "kom i tanke om dem", når de atter var på pinebænken. I modsætning til eksempelvis de italienske inkvisitionsprocesser, hvor torturen kun måtte finde sted én gang og højst i en halv time, så ser det ud til, at Ribes troldfolk blev tortureret mindst to gange. I anden runde af det pinlige forhør blev en række udsagn mere detaljerede. Når det blev anset for nødvendigt at presse troldkonen ud over det punkt, hvor rationel respons var mulig,

Fig. 4. a: Udsnit af Videnskabernes Selskabs konceptkort fra 1794. Byens galgebakke ligger nord for byen, i vejgaflen, hvor Vardevej og Koldingvej dengang delte sig. Galgebakken var et anseeligt bygningsværk, som virkede til skræk og advarsel for dem som færdedes på de to indfaldsveje. b: Resterne af galgebakken i dag, beliggende i plantagen nord for byen. © Kort- og Matrikelstyrelsen. Foto: SJM.

a: A section of a map from 1794. The town's gallows is placed north of the town at the fork in the road, where the roads to Varde and Kolding then diverged. The gallows seem to have been a formidable half-timbered construction, intended to frighten and warn passersby on the approach roads to the town. b: The remains of the gallows today situated in the plantation north of the town.

så bundede det i en forestilling om, at hun skulle bekende alt inden mødet med Gud, og hertil var den mest virksomme metode torturen. Hvor lidt og hvor meget troldkonen bekendte, var alene af betydning for hendes egen sjæl. Lagde hun alle kort på bordet, og angrede hun, så demonstrerede hun en vilje til forsoning, og Gud ville se på hende med mildere øjne. I den kontekst er det interessant, at de verdslige dommere, når de afsagde dommen, ikke tillagde det religiøse aspekt nogen betydning. På landstinget for Nørrejylland i Viborg lagde landstingsdommerne i deres kendelse vægt på at den sigtede havde ”lovet ondt og ondt var vederfaret”, at den sigtede havde trolddomsrygte, og at der var vidnet på ”ferske fod”, dvs. at de omtalte episoder var fundet sted for nylig og ikke 20 år tidligere²⁰. At trolddom også i Danmark og dermed i Ribe var en *crimen mixti fori*, ses af transformationen fra en sekulær forseelse indtil dommen var faldet til en religiøs forseelse, hvilket især afspejledes i bekendelserne. Anna Lourups havde næppe virkeligheden afsvoret sin kristne dåb, men på pinebænken blev hun ”overbevist” om at bekende sin diabolske relation af hensyn til sjælen. For folk i det 17. århundrede var Gud den øverste myndighed, og den endelige dom faldt først i det hinsides.

Noter

1. Et eksempel sås i Italien hvor den romerske (italienske) inkvisition idømte troldfolk mildere straffe end de verdslige domstole kunne acceptere. For den romerske inkvisition, se blandt andet Kallestrup 2009; Decker 2008.
2. Jyske lovs trolddomsparagraf er trykt i Iuul & Kroman (1945-48), s. 224. I løbet af det 16. århundrede blev lovgivningen udvidet med tre processuelle bestemmelser, alle til gavn for den sigtede. Én bestemmelse i Christian III's Københavnske Reces 1547, og to i Frederik II's Kalundborgske Reces. Bestemmelserne er gengivet i flere værker, blandt andet Johansen 1991 s. 21ff.
3. Publiceret i Rørdam 1883-86, vol. III s. 59-61.
4. En række ting- og domprotokoller er desværre gået tabt, og Nørrejylland er eneste region, hvor det er muligt at danne sig et overblik over en længere periode. Tallet er alene et

skøn, da vi ikke ved meget om intensiteten af processer på Fyn og det meste af Sjælland. Hertil er ikke medtaget Norge, som i perioden var en del af det danske rigsfællesskab. Det bevarede kildemateriale er uddybet i Kallestrup 2009; det rets- og socialhistoriske historiske hovedværk er fortsat Johansen 1991.

5. De ripensiske processer fordelte sig over flere omgange 1572-78, 1610-14, o. 1620 og 1640-42 med en sidste proces i 1652. Maren Splids sagen er behandlet i Degn 1981, sagerne fra 1610-14 og 1620 er behandlet ud fra en socio-økonomisk tilgang i Johansen 1991 s. 112-127. Johansen havde Ribe som sit urbane case-study.
6. Processerne fra Ribe er med forbehold for enkelte unøjagtigheder, publiceret af David Grønlund 1780.
7. Der eksisterer desuden en række bekendelser i processerne 1612-21 fra Aalborg, se Jacobsen 1973 og fra Odder/Århus egnen, bl.a. beskrevet i Birkelund 1983.
8. Degn 1971 s. 150.
9. Grønlund 1780 s. 32-47
10. Johansen 1991 s. 114ff.
11. Grønlund 1780 s. 77-104.
12. Grønlund 1780 s. 77f.
13. Grønlund 1780 s. 79.
14. Grønlund 1780 s. 79f.
15. Grønlund 1780 s. 105-134.
16. Grønlund 1780 s. 95
17. Grønlund 1780 s. 153
18. Grønlund 1780 s. 96.
19. Det er værd at nævne, at i den lille italienske by Orbetello, viste djævelen sig også som enten en sort hund eller en eller flere unge smukke mænd. Se Kallestrup 2009.
20. Kallestrup 2009.

Litteratur:

- Birkelund, Merethe 1983: *Troldkvinden og hendes anklagere. Danske Hekseprocesser i det 16. og 17. århundrede*. Århus
- Broder Francesco Maria Guazzo 1608/1929: *Compendium maleficarum*. London.
- Decker, Rainer 2008. *Witchcraft & The Papacy: An Account Drawing On The Formerly Secret Records Of The Roman Inquisition*. Virginia

- Degn, Ole 1981: *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*. 2 vols. Århus
- Degn, Ole 1971: *Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser*. Århus
- Grønlund, David 1780: Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker. Viborg.
- Gyldendal & Politikens Danmarkshistorie 2003: bd. 7: På Guds og herskabs nåde: 1500-1600 (red. Olaf Olsen).
- Iuul, Stig & Erik Kroman 1945-1948: Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk. København. Bind II.
- Jacobsen, J.C. 1973: Christenze Kruckow. En adelig troldkvinde fra Christian IV's tid. København.
- Johansen, Jens Chr. Vesterskov 1991: *Da Djævelen var ude...Trolddom i det 17. århundredes Danmark*. Viborg
- Kallestrup, Louise Nyholm 2009: *I pagt med djævelen. Trolddomsforestillinger og trolddomsforfølgelser i Italien og Danmark efter Reformationen*. København. Under udgivelse.
- Rørdam, H. F. 1883-86: *Danmarks Kirkelove samt udvalg af andre bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de fattiges forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V's Danske Lov*. 3. vols. København.

SUMMARY

"Cursed to burning at the stake for her witchcraft"

Glimpses of a bygone scheme of things from witch trials in Ribe, from the beginning of the 17th century.

Over the course of the 17th and 18th centuries, roughly 2000 people were accused of witchcraft in Denmark. Of these, about one half ended their lives on the pyre of the gallows. Preceding this, there would have been an exhausting trial and often a number of interrogations under torture. Witchcraft was a *crimen mixti fori* – a case that could be raised with a church or secular court. In the wake of the reformation all witchcraft trials had to be brought before a secular court and after 1576 all cases, where a decision had been reached, had to be appealed to a second higher instance – in

this case the Regional Assembly. As Ribe's civic court had the status of a regional assembly, all witchcraft sentences from Ribe's town court, were appealed to the town's civic court. In all 15 people were accused from 1610-1652 and only four escaped the flames of the pyre. Ribe can on this basis be rightly highlighted as one of Denmark's witchcraft hotspots.

The goal of this article has not been a total interpretation of Ribe's witchtrials, but rather to give an impression of the background, that laid the foundations for these witchcraft processes. This particular background can be gauged by investigating the charges and accusations of witchcraft brought before the courts. The Danish cases were conducted accusatorically – in other words as a civil case and it was generally a member of the public, that acted as prosecutor. Ribe reflected a general tendency from the rest of the country. The majority of the conflicts resulted from some petty conflict with the suspect. The particular disagreement had at some point led to some threats of the devil or some other form of a curse. Some accident or sudden sickness then afflicted the victim. Accusations of witchcraft seldom fell on well-liked prominent townspeople. Adding to this were a number of factors, which intensified the suspicion. Secret goings on, murmuring and ununderstandable language, together with any lingering presence at some place without any purpose or invitation only raised further suspicions.

The confessions in themselves represent a serious methodical challenge, due to the fact, that they were induced under duress. The convicted person would have been under a tremendous amount of physical and mental stress. Add to this, the fact that we don't have any knowledge of the inquisitors actual questions – only a summary of the confession. These confessions must be seen as a complicated mixture of learned and more commonly held notions of witchcraft. An attempt at understanding these confessions thus necessitates an understanding and knowledge of the underlying theological and demonic ideas at work.

In Danish trials, a convicted witch could not be exposed to torture, before she had been found guilty of the accusation. This provision was introduced to prohibit false confessions. Torture served

as a service for the soul, as it was instigated in order to mitigate Gods view of the convicted. Only by fully confessing to their crimes and naming eventual accomplices, could a witch behold any hope of attaining Gods mercy. The religious aspect of a witches sins is clear from their confessions. A witch should admit how she had forsaken God and had commended herself to the devil and name eventual other members of her witches circle.

The torture and confessions confirm therefore how witchcraft in Denmark in reality was still a *crimen mixti fori*, even if the cases were formally brought before a secular instance. Even though the accused was found guilty, it was important, that she confessed all under torture. Only in this way, could there be any hope of redemption for the soul.

Louise Nyholm Kallestrup
ph.d., post.doc.
Boesensgade 17, 5800 Nyborg
ink@hist.sdu.dk